

Postsocialistická transformace Uzbekistánu a její vliv na postavení žen v rámci rodiny

Ida Pětioká

Abstract

This paper occupies itself with the development of the position of women in Uzbek family from the Soviet times till present and identifies the changes that occurred in connection with the post-socialist transformation. After a short historical introduction comes an outline of the legislative and religious context of the position of women in the studied period. The crucial part of the paper focuses on the position of women in the family, where attention is paid also to the closely related topics of marriages, divorces and polygyny.

Key words

Uzbekistan, women, family, socialism, post-socialism, transformation.

Středoasijská republika Uzbekistán je postsovětskou republikou, která se po rozpadu Sovětského svazu stala v roce 1991 nezávislým státem a byla nucena vyrovnat se nejen s přechodem k samostatnému hospodářství, nýbrž prošla transformací i v mnoha dalších směrech, od politiky až po kulturu. Tato studie podrobněji zkoumá změny v soukromém životě žen a jejich postavení v rámci rodiny. Činí tak na základě srovnání postavení žen v době, kdy byl Uzbekistán součástí Sovětského svazu, a v současnosti, kdy je již samostatnou republikou. Studie přibližuje, do jaké míry se naplnily sovětské snahy o emancipaci žen a jak se vývoj v této oblasti změnil s koncem sovětského režimu a vznikem samostatného státu. Po stručném historickém úvodu následuje nástin obecného legislativního a náboženského rámce postavení žen. Posléze je detailní pozornost věnována praktickému popisu postavení žen v rodině se zaměřením na tři tematické okruhy – vstup žen do manželství, problematiku rozvodů a problematiku mnohoženství.

Cílem této studie je nalézt odpověď na otázku, jaké změny v postavení žen v rodině je možné identifikovat v Uzbekistánu po rozpadu SSSR a vzniku nezávislého státu. K zodpovězení této otázky slouží informace získané studiem dostupných sekundárních zdrojů a odborné literatury a kvantitativní a kvalitativní primární zdroje. Díky kombinaci kvantitativních i kvalitativních dat bylo možné dosáhnout maximální komplexnosti informací. Data kvantitativního charakteru, jež byla převzata ze statistických ročenek uzbeckého statistického úřadu a Světové banky, poskytovala informace aplikovatelné na širokou společnost. Tyto informace byly obecné a neumožňovaly vždy vytvoření dostatečně konkrétní představy o životě jedince. Z toho důvodu byl proveden vlastní kvalitativní výzkum, jenž

probíhal v Uzbekistánu v létě 2012. Jako hlavní technika sběru dat byl zvolen polostrukturovaný rozhovor s obyvateli v pěti oblastech Uzbekistánu – v Buchaře, Samarkandu, Taškentu, Karakalpakstánu a Ferganské oblasti. Rozhovory probíhaly většinou v ruštině, s mladšími lidmi také v angličtině. Dodatečným zdrojem informací se stalo rovněž nezúčastněné pozorování v několika uzbeckých rodinách.

Stručné historické uvedení

Uzbekistán jako státní útvar existuje relativně krátkou dobu. Jeho vznik se datuje do roku 1924. V této době byl sice ještě formálně součástí vyššího celku SSSR, teprve od tohoto okamžiku je však možné hovořit o Uzbekistánu jako státu, resp. autonomní republice. V dřívějších dobách byly na území dnešního Uzbekistánu pouze menší útvary v podobě chanátů či emirátů, které si i později za nadvlády carského Ruska zachovaly jistou míru autonomie. V rámci těchto menších útvarů existovalo množství klanů¹, na základě nichž se vytvářela skupinová identita místních obyvatel. Příslušnost k národu neexistovala a vznik uzbeckého národa tak byl až důsledkem sovětských nacionalizačních politik ve Střední Asii.

V době, kdy se území dnešního Uzbekistánu dostalo do nadvlády Sovětského svazu, bylo oproti Rusku značně chudé a ekonomicky i sociálně zaostalé.² Cílem moskevského vedení proto bylo jeho socioekonomickou úroveň zvýšit na průměrnou unijní hodnotu a politicky, ekonomicky a kulturně ho integrovat do Sovětského svazu.

Záměr kulturní integrace Uzbekistánu do Sovětského svazu se sovětské vedení snažilo naplnit tlakem na změny v celé řadě oblastí života místních obyvatel od způsobu bydlení, oblékání, zaměstnání, způsobu trávení volného času až k struktuře rodiny a náboženství.³ Mnoho z dosavadních kulturních projevů bylo označeno za zaostalé či přežitě a v rámci přechodu k pokrokové a rovnostářské socialistické společnosti měly být tyto projevy změněny.

Speciální pozornost v rámci modernizace společnosti kladlo sovětské vedení na změnu postavení ženy v rodině i na veřejnosti. Množství změn, kterých bylo v rodinné a veřejné oblasti života žen dosaženo, se však významně lišilo. Zatímco zapojení žen do veřejného

¹ Klan je skupina lidí spojená určitými společnými zájmy a odvozující svůj původ od jednoho předka. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, s. 122.

² V porovnání se zbytkem Střední Asie však bylo stále ještě daleka nejméně zaostalé. Nacházela se tu největší města (Taškent, Samarkand, Buchara, Kokand, Fergana, Andižan), v Taškentu byla i univerzita a řada vědeckovýzkumných ústavů. LOBANOFF-ROSTOVSKY, P. The Soviet Muslim Republics in Central Asia. *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, Vol. 7, No. 4 (Jul., 1928), s. 249–250.

³ MÜLLER, K. *Armut und Sozialpolitik in den zentralasiatischen Transformationsländern*. Berlin: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2003, s. 15.

života bylo poměrně snadno vynutitelné, ovlivnění rodinného života bylo mnohem komplikovanější.⁴

Legislativní a náboženský rámec postavení žen v Uzbekistánu

Postavení žen v rodině může být v různých zemích zakotveno jednak legislativně, jednak může vycházet z kultury či náboženství, tedy často i nepsaných pravidel. V případě Uzbekistánu se jedná o kombinaci obojího. Práva žen jsou a již za Sovětského svazu byla upravena množstvím zákonů, zároveň však existovala a existuje ve společnosti i norma pro postavení žen vycházející především z islámu a místních tradic. Míra vzájemného souladu práva a náboženství v této otázce je však značně omezená.

Postavení žen z hlediska práva v sovětském Uzbekistánu

V době před připojením Střední Asie k Sovětskému svazu se v této oblasti praktikovalo muslimské právo *šaría*. Zároveň bylo v některých částech více, v jiných méně, přítomno rovněž zvykové právo. V oblasti dnešního Uzbekistánu, kde žilo převážně usedlé obyvatelstvo, hrálo však zvykové právo méně významnou roli a bylo rozhodováno na základě *šarií*. Změna nastala po ovládnutí Střední Asie Sovětským svazem. Sovětský režim považoval islám za nejzaostalejší náboženství ze všech, antisociální, ponižující ženy a podporující „takové barbarské návyky jako obřízku a půst“.⁵ Hned po revoluci v roce 1917 se tak snažil postupně nejprve oddělit islám od práva, později však odstranit náboženství i z celé společnosti. Jedním z oficiálních důvodů k tomuto postupu byla právě i snaha o zrovnoprávnění žen, která byla podle sovětského vedení s islámem neslučitelná. Někteří autoři však dodávají, že sovětský boj za emancipaci žen nebyl zcela nezištný. Jeho cílem bylo vytvořit v oblasti tzv. náhradní proletariát, který zde téměř neexistoval. Od zrovnoprávnění žen si sovětské vedení slibovalo vznik skupiny loajálního a vděčného obyvatelstva.⁶

Sekularizace a nahrazování muslimského práva státním právem probíhalo postupně a po určité době fungoval dvojitý soudní systém. Většina soudů nadále vydávala rozsudky na základě *šarií*, vedle nich však existovaly i soudy sovětské, řešící především případy Rusů. Pravomoci náboženských soudů nicméně byly v průběhu dvacátých let postupně čím dál více omezovány, byla jim odebírána finanční podpora, až na počátku třicátých let muslimské

⁴ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 79.

⁵ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 32.

⁶ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 42.

soudnictví zmizelo z veřejného života. Veškeré soudní pravomoci tak ležely v rukou sovětských soudů rozhodujících na základě sovětského práva navrhovaného v Moskvě a přizpůsobeného místním podmínkám.⁷

První zásah do rodinné sféry ze strany sovětského režimu představovalo v roce 1917 vydání nařízení o státní kontrole nad uzavíráním manželství. Legální mělo být pouze manželství uzavřené při civilním obřadu, oba manželé měli do svazku vstupovat dobrovolně a oba museli být před uzavřením svazku svobodní. Minimální věk nevěsty byl stanoven na 16 let, ženicha na 18 let. Nařízení se nesetkalo s ohlasem místního obyvatelstva, neboť pro něj bylo v rozporu s dosud běžnou praxí. Vzhledem k praktické nevyhmatelnosti nových právních předpisů v důsledku existence dvojího soudnictví tak toto nařízení nemělo v praxi valný dopad.⁸

V roce 1928 stanovil zákon o rodině, že za právoplatná budou nově považována pouze manželství registrovaná na ZAGS⁹, přičemž dříve uzavřená manželství jsou rovněž platná. Při registraci na ZAGS manželé museli prokázat, že dosáhli potřebného věku a nejsou již v žádném dalším svazku. Rozvod byl možný jednak dohodou obou manželů, jednak na žádost kteréhokoli z nich a probíhal vždy na základě soudního řízení. V roce 1938 byl minimální věk při vstupu do manželství pro dívky zvýšen na 18 let.¹⁰ Přijetím trestního zákoníku v roce 1926 se mnohoženství, svatby nezletilých, svatby z donucení a platba *kalymu*¹¹ staly trestnými činy.¹²

Postavení žen z hlediska práva po osamostatnění Uzbekistánu

Po osamostatnění Uzbekistánu již pominuly ideologické důvody pro prosazování emancipace žen, přesto se však nově vzniklá republika rozhodla po vzoru všech moderních demokratických států práva žen do své legislativy zakotvit. A jelikož stát vznikl na sekulárním principu, je legislativa zbavena jakýchkoli pojmů s náboženskými normami. Práva žen jsou součástí nejen ústavy Uzbekistánu, nýbrž i mnoha dalších zákonů. V ústavě je v článku 18 a 46 zakotvena rovnost mužů a žen, dále řeší postavení žen v rámci rodiny zákon o rodině, občanský a trestní zákoník.

⁷ KAMP, M. The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism. Vyd. 1. Seattle: University of Washington Press, 2006, s. 68.

⁸ KAMP, M. *c.d.*, s. 69.

⁹ Zapis Aktov Graždanskogo Sostojanija – matriční úřad.

¹⁰ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 81.

¹¹ Forma platby, kterou rodina budoucího manžela musí vyplatit nevěstě a její rodině.

¹² KAMP, M. The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism. Vyd. 1. Seattle: University of Washington Press, 2006, s. 70.

Zákon o rodině z roku 1998 reguluje vztahy v manželství a rodině, majetkové vztahy manželů a spory v manželství. Minimální věk pro svatbu stanovuje pro ženy na 17 let s možností snížení maximálně o rok ve zvláštních případech, pro muže je stanoven na 18 let.¹³ Jak muž, tak žena má právo požádat o rozvod, muž je však v tomto právu omezen v případě, že je jeho manželka těhotná či je-li jejich dítěti méně než jeden rok, pokud manželka s rozvodem nevysloví souhlas. V případě rozvodu má těhotná žena či matka starající se o společné dítě nárok na platbu výživného od bývalého manžela. Oba manželé mají stejná majetková práva.¹⁴

Kromě národní legislativy jsou práva ženám garantována i mezinárodními smlouvami, jichž je Uzbekistán signatářem. Jedná se především o Úmluvu o odstranění všech forem diskriminace žen¹⁵ přijatou OSN v roce 1979 a ratifikovanou Uzbekskou republikou v roce 1995. Ačkoli by obsah této úmluvy měl odpovídat národní legislativě jejích signatářů, existuje v případě Uzbekistánu rozpor mezi minimálním věkem pro svatbu stanoveným uzbeckým právem na 17 let a Úmluvou na 18 let.¹⁶

Postavení žen z hlediska náboženství

Vedle právních předpisů mělo a má na postavení žen v uzbecké společnosti vliv i náboženství. Historicky byl islám pro postavení žen určující ještě mnohem dříve než legislativa, neboť nepředstavuje pouze náboženství ve formě vztahu člověka k Bohu, nýbrž po staletí byl rovněž právním kodexem určujícím a regulujícím vztahy mezi lidmi. Zatímco tedy státní legislativa prodělala při přechodu od sovětského Uzbekistánu k nezávislé republice řadu změn, islám a jeho náhled na postavení žen zůstával neměnný.

Muslimské normy pro chování žen, vůči ženám a normy pro rodinný život jsou obsahem čtvrté súry koránu nazvané Ženy. V tradiční muslimské rodině existuje pevné rozdělení povinností mezi mužem a ženou. Muž má na starosti zabezpečení rodiny, žena domácnost. Rodinný majetek vlastní a rozhodnutí o výdajích rodiny dělá muž. Ten je svobodný v pohybu, zatímco žena vychází z domu jen málokdy a na ulici musí chodit

¹³ MEE, W. *Women in the Republic of Uzbekistan*. Manila: Asian Development Bank, Programs Dept. East and Office of Environment and Social Development, 2001, s. 9.

¹⁴ Gender Expertise of Family and Labour Codes of the Republic of Uzbekistan. Asian Development Bank, 2008, s. 29.

¹⁵ Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women (CEDAW).

¹⁶ MEE, W. *Women in the Republic of Uzbekistan*. Manila: Asian Development Bank, Programs Dept. East and Office of Environment and Social Development, 2001, s. 9.

zahalená *parandžou*.¹⁷ Žena má manželovi vykat a nemá se zapojovat do rozhovoru mužů. V rodině i společnosti je vždy muž nadřazen ženě, starší mladšímu.¹⁸

Hlavou rodiny je otec, který požívá největší autority. Jeho povinností je provdat své dcery a dohlížet na jejich správnou výchovu, což souvisí se značným omezením jejich svobody. Manžela dceři vybírají rodiče a není nic zvláštního na tom, že v době vdavek není plnoletá nebo svého ženicha vidí poprvé až na svatbě. Za nevěstu dostane její rodina od ženicha *kalym*. Žena nemá právo iniciovat rozvod. Muž má právo mít více žen, pokud je schopen všechny zaopatřit.

V praxi se od dob Sovětského svazu v uzbecké společnosti střetávají normy náboženské a nově vytvořené normy právní, po staletí praktikované muslimské tradice a sekulární státní legislativa. Jelikož požadavky těchto dvou druhů norem jsou nezdídky v rozporu, jsou výsledné vztahy lidí ve společnosti kompromisem mezi oběma pohledy. I přes značnou snahu Sovětského svazu o potlačení role islámu ve společnosti k takovýmto kompromisům docházelo i v sovětském Uzbekistánu a nejinak je tomu i v současné době, kdy přes patrnou snahu o oživení tradic a norem islámu ve společnosti je legislativa státu vytvořena po vzoru moderních států na demokratickém a sekulárním principu.

Postavení žen v rodině od Sovětského svazu po současnost

K tomu, aby bylo možné zhodnotit změny v postavení žen, ke kterým došlo v rámci postsocialistické transformace Uzbekistánu, je třeba porovnat stav dřívější, tedy v období Sovětského svazu, a stav nynější. Mnoho zejména sovětských autorů vyzdvihovalo přínos politiky Sovětského svazu ke zlepšení postavení žen ve Střední Asii. Je však třeba upozornit na fakt, že myšlenka emancipace žen v tomto regionu existovala již před jeho ovládnutím Sovětským svazem a zároveň v té době nebyla ani unikátem v rámci muslimského prostoru. Ve stejné době jako v Uzbekistánu byla zvýšená pozornost postavení žen věnována například i v Turecku, a tak je poněkud obtížné určit, zda by ke stejným či podobným změnám ve Střední Asii nedošlo i bez sovětského vlivu.

Sovětská politika vůči ženám byla do značné míry revolucí v této oblasti. Již dříve však byly patrné snahy o změny ve společnosti vycházející z muslimského reformního dědičnického hnutí. Mnoho jeho představitelů již na začátku 20. století pochybovalo o správnosti mnohoženství, provdávání nedospělých dívek či platby *kalymu*. Mnoho členů tohoto hnutí později vstoupilo do komunistické strany s nadějí, že s podporou státu se jim lépe

¹⁷ Typický ženský oděv užívaný ve Střední Asii zahalujícího tělo i hlavu ženy včetně obličeje.

¹⁸ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 71.

budou uskutečňovat jejich myšlenky.¹⁹ Sovětská politika tak v podstatě do značné míry navazovala na předchozí reformní snahy džadídistického hnutí.

Vztahy v rámci rodiny se staly jedním z nejdůležitějších bodů modernizačních snah sovětského režimu. Tradiční uzbecké velkorodiny podle něj byly příznakem zaostalosti, zatímco malé rodiny byly znakem pokrokovosti a modernity. Orgány místní správy se proto snažily zajistit čerstvým novomanželům byt či poskytnout prostředky ke stavbě domu, kde by mohli žít odděleně od rodičů. Tento model rodiny se však setkal s odezvou pouze u malé části obyvatel a i v těchto případech zůstávaly i nadále vazby mezi rodiči a dětmi velmi silné. Neúspěch sovětského modelu měl kořeny především ve výchově dětí, které byly od malička vedeny k úctě ke svým rodičům a starším členům rodiny a k povinnosti na stáří se o ně postarat.²⁰ Proto byl ve většině rodin zachován tradiční vzor velké patrilokální rodiny. Synové přiváděli své ženy do rodiny a žili zde spolu se svými rodiči i dětmi, zatímco dcery své domovy opouštěly. Rodina zůstávala relativně uzavřeným prostorem, kde převládala autorita starších. Většina zejména venkovských domů se dělila na mužskou část a ženskou část, která byla cizím lidem nepřístupná. Mnoho mužů na venkově, ale i ve městě, ještě v 80. letech považovalo za nepřístojné objevovat se na veřejnosti se svými ženami.²¹

Na rodinných vztazích se sovětská politika podepsala pouze minimálně. Na rozdíl od změn týkajících se veřejného života nebyly totiž ty rodinné tak snadno kontrolovatelné, a proto v soukromí uzbeckých domů a v jejich uzavřených dvorech, dál vcelku nerušeně probíhal rodinný život, jak na něj Uzbeki byli zvyklí. V zásadních rysech tak přetrvávalo tradiční uspořádání rodiny až dodnes.

Rodiny jsou patriarchální a patrilokální a status jejich členů je určen na základě pohlaví a věku. Dívky jsou vychovávány k poslušnosti vůči mužům a starším a k tomu, aby se jednou staly správnými manželkami a matkami. U dívek před vstupem do manželství je vysoce ceněna jejich cudnost a zdrženlivost, proto jsou v rámci rodičovské výchovy zejména venkovské dívky značně omezeny v pohybu. Není jim dovoleno bez doprovodu rodičů cestovat na větší vzdálenosti (většinou pouze v rámci oblasti) a pokud nemají legitimní důvod být mimo domov, měly by se zdržovat doma.²²

¹⁹ KAMP, M. *The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism*. Vyd. 1. Seattle: University of Washington Press, 2006, s. 33.

²⁰ BACON, E. *Central Asians under Russian rule: A study in culture change*. Vyd. 1. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980, s. 168–169.

²¹ EXNEROVÁ, V. *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 76–77.

²² MEE, W. *Women in the Republic of Uzbekistan*. Manila: Asian Development Bank, Programs Dept. East and Office of Environment and Social Development, 2001, s. 21.

Tento postoj rodičů k výchově dcer je patrný i z výpovědi informatorky – matky pěti dětí z Ferganské oblasti (48 let):

„Nenechávám svou jednadvacetiletou dceru chodit ven samotnou nebo jen s kamarádkami, ani při zvláštních příležitostech; ven může jít pouze v doprovodu svého staršího bratra. Sama jsem byla vychovávána západním způsobem výchovy, ale za současných okolností nevěřím lidem venku. Musím na ni dát pozor než ji předám jejímu ho'jayin.“

Ho'jayin znamená v překladu majitel a je výrazem běžně kulturně akceptovaným zejména ve venkovských oblastech Uzbekistánu a v tradičních rodinách. Manželky dokonce místo oslovení svého muže jeho jménem používají výraz *ho'jayinim* znamenající v překladu *můj majiteli*. Jak v soukromí, tak na veřejnosti je toto oslovení považováno za vhodné a zdvořilé a může být poměrně názorným odrazem toho, jak samy ženy vnímají své postavení v rodině.²³

Status ženy v rámci rodiny a její vyjednávací síla je určena jejím věkem, sociálním statusem její rodiny, jejím příspěvkem do rodinných příjmů a především mateřstvím. Čím více dětí žena má a čím více z nich je chlapců, tím vyšší pozice v rámci rodiny je schopna dosáhnout. Ještě v současné době je patrná preference dětí mužského pohlaví, neboť syn je schopen zaopatřit své rodiče ve stáří²⁴, chránit čest rodiny a nést dále její jméno. Naopak dítě ženského pohlaví je často považováno pouze za to, které finančně vysává rodinu a do budoucna rodině nemá co přinést, neboť se vdá a odejde z domu. O dcerách proto často i jejich vlastní matky hovoří jako o hostech v jejich vlastních domech. Tím pravým domovem je jim totiž rodina jejich budoucího manžela.²⁵

Přetrvávající tradice velkých patrilokálních rodin není pouze otázkou kulturních zvyklostí, nýbrž v ní hraje podstatnou roli i ekonomická stránka. Většina párů by ráda bydlela samostatně, nicméně často není dostatek financí na stavbu či koupi domu nebo bytu. Proto je jediným řešením bydlet s rodiči. V ideálním případě a při dobré finanční situaci je zvykem, že rodiče ženicha postaví novomanželům dům a rodiče nevěsty ho zařídí.²⁶

Většinový podíl velkých rodin i v současnosti demonstruje následující tabulka zachycující zastoupení rodin podle jejich typu v roce 2005. Rodin, v nichž žijí manželé společně s dalšími příbuznými, je téměř 55 %.

²³ KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University, s. 78.

²⁴ To je tradičně úkolem nejstaršího syna. Pokud není z nějakého důvodu schopen tento úkol splnit, přicházejí na řadu mladší synové.

²⁵ KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University, s. 67.

²⁶ Informace získaná během výzkumu od informatorky z Fergany (24 let).

	%
Manželský pár s dětmi	25,6
Manželský pár bez dětí	3,4
Manželský pár s dětmi/bez dětí a další příbuzní	36,6
Dva a více manželských párů s dětmi/bez dětí a další příbuzní	18,3
Rodiny bez otce v čele s matkou	2,3
Rodiny bez matky v čele s otcem	0,2
Rodiny bez otce (matky) v čele s matkou (otcem), rodiče matky (otce) a další příbuzní	3,6
Ostatní rodiny	10,0
Celkem	100,0

Tabulka 3: Rozdělení rodin podle typu v roce 2005

Zdroj: *Women and Men of Uzbekistan 2000–2005*. Taškent: State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, 2007, s. 40.

Nejhorší postavení ve vícegenerační rodině má žena v roli snachy. Pokud je v rodině více synů i s manželkami, pak nejnižší status má žena nejmladšího syna. Patriarchální postavení tu už nezaujímá pouze otec, nýbrž i tchýně vůči snaše. Snacha je nucena vstávat vždy jako první, zastat většinu domácích prací a je značně omezena v počtu věcí, o kterých může sama svobodně rozhodovat. Dokonce, i pokud chce například navštívit své rodiče, musí jí to povolit její tchýně. Takovýto tlak na snachy je největší na počátku manželství, obvykle se však snižuje s příchodem jejich mateřství.²⁷

I přesto, že se z pohledu západní kultury může zdát postavení žen v uzbecké rodině neutěšené, ženy samotné ho tak často vůbec nepociťují. Za hlavní atribut moderní ženy totiž považují schopnost udržovat klid a štěstí v manželství. Dále zdůrazňují schopnost kreativity, která je důležitá pro nalezení rovnováhy mezi mnoha rolemi, které žena vykonává jako matka, manželka a snacha. Mateřství je pro ženy samotné rovněž významnou kvalitou.²⁸ Společnost nahlíží na ženu nikoli jako na individuum, nýbrž zpravidla jako na součást rodiny, na člověka, který vytváří pevné rodinné zázemí a udržuje chod rodiny. V tradiční výchově je takováto představa od malička všteňována i samotným dívkám, které ji pak automaticky berou za vlastní.

²⁷ *Domestic violence in Uzbekistan*. Minneapolis, MN: Minnesota Advocates for Human Rights, 2000, s. 14–15.

²⁸ KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University, s. 75.

S postavením žen v uzbecké rodině rovněž velmi úzce souvisí a do značné míry ho určuje několik dalších aspektů. Jedná se o způsob uzavírání sňatku, právo ženy na rozvod a problematiku mnohoženství. Na tato témata bude zaměřena následující část studie.

Uzavírání sňatku

Od 20. let 20. století byly zákonem o rodině a trestním zákoníkem stanoveny podmínky pro vstup do manželství. Tyto zákony se zásadně vymezovaly vůči většině do té doby prováděných, z muslimského práva vycházejících, svatebních tradic. Mezi ně patřily svatby z donucení, provdávání nedospělých dívek či platba *kalymu*. Zákon rovněž nařídil povinnou registraci sňatků na ZAGS. Plánem sovětského vedení zároveň bylo veškerou muslimskou obřadnost včetně té svatební nahradit sovětskou. V praxi však místní obyvatelé nové obřady buď ignorovali, nebo je v některých případech spojili s muslimskými.²⁹

Přestože do manželství podle zákona měli oba manželé vstupovat dobrovolně, vybírali i nadále svým dětem partnery ve většině případů rodiče. Pouze zástupci inteligence, kteří podlehli ruskému vlivu, si občas hledali své protějšky sami. I v tom případě však byl souhlas rodičů s jejich výběrem vysoce žádoucí a odporování vůli rodičů bylo zejména u dívek téměř nemožné. Dívka si měla vzít vždy muže stejného či vyššího sociálního statusu, než byla sama. Její status se odvíjel i od velikosti *kalymu*, který za ni měl být zaplacen a věna, které dostala od svých rodičů. I ta nejvíce poruštěná inteligence trvala na tom, aby se dívka vdávala jako panna.³⁰

Kalym, ačkoli byl podle oficiálních proklamací sovětského režimu ze společnosti vymýcen, se i nadále praktikoval většinou formou daru. Ještě v roce 1928 průměrný *kalym* představoval jednoho koně a třicet ovcí. Později jednak ve snaze platbu *kalymu* co nejvíce utajit a rovněž v důsledku kolektivizace, kdy rodiny neměly dobytek nazbyt, byla tato platba vykonávána ve formě hotovosti.³¹

Novinkou při svatbách se stal sovětský svatební obřad, tzv. *qizil-to'j* (v překladu rudá svatba), který měl nahradit tradičně prováděný muslimský obřad. V praxi však ve většině případů probíhal tradiční obřad i nadále a sovětský se stal pouze jeho méně oblíbeným doplňkem. Důkazem je fakt, že z 3 180 párů oddaných v Taškentu v roce 1980 více než 90 % absolvovalo muslimskou svatbu, což je úctyhodný podíl vzhledem k tomu, že hlavní město

²⁹ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 148–149.

³⁰ BACON, E. *Central Asians under Russian rule: A study in culture change*. Vyd. 1. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980, s. 169-170.

³¹ BACON, E. *Central Asians under Russian rule: A study in culture change*. Vyd. 1. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980, s. 140.

podléhalo největšímu vlivu sovětské propagandy a žilo zde značné množství inteligence či vládních představitelů.³²

Jako první z obou obřadů se obvykle provedl *qizil-to'j*, jehož hlavním cílem bylo nahlášení svatby na ZAGS. Poté se v domě ženicha konal muslimský obřad podle tradičních zvyklostí zvaný *nikoh*. Pár oddával *mulla*³³ a svatbu provázela velká slavnost za účasti celé místní komunity. Rodiny k oficiální registraci sňatku neměly příliš velkou motivaci, proto se zejména na vesnicích často stávalo, že se manželé přišli zaregistrovat až po narození jejich prvního dítěte, neboť poté měli nárok na rodinný příspěvek. Dalším z důvodů, proč s registrací na ZAGS otáleli, byla stále přetrvávající praxe svateb nezletilých. Manželství se proto registrovalo se zpožděním až ve chvíli, kdy manželé dosáhli potřebného věku.³⁴

Dvojitý obřad – civilní a církevní je běžnou praxí i dnes. Situace se nezměnila ani v tom, že většina obyvatel považuje muslimský obřad za důležitější a civilní bere pouze jako zápis do matriky. Za oficiální sňatek je však z pohledu práva považován pouze civilní.³⁵ Svatba je v Uzbekistánu obrovskou slavností, na kterou je běžně zváno 600–1 000 lidí. Zejména na vesnicích jsou zváni nejen příbuzní a přátelé nýbrž i všichni lidé z ulice i širší komunity. Jelikož je tak velká svatba spojena i se značnými finančními náklady, je zvykem, že hosté přispívají jistým finančním obnosem. Podle informací místních se však velikost a nákladnost svatby v porovnání s dřívější dobou zmenšila. Je to údajně dáno tím, že dříve na svatbu mohl přijít každý, kdo chtěl, kdežto dnes jsou rozesílány jmenovité pozvánky, a tak je množství hostů omezené.

Na svatbě se tradičně vaří čtyři chody, z nichž nejdůležitější je *plov*³⁶, jídlo, které považují za své národní všechny středoasijské státy. Právě i na množství rýže potřebné pro uvaření svatebního *plovu* bylo demonstrováno, jak se svatby zmenšují. Zatímco před zhruba 40 lety se *plov* dělal z 80 kg rýže, dnes už se připravuje pouze ze 40 kg. Rovněž délka svatebního veselí doznala změny. Dříve se slavilo i 3–4 dny, dnes se vše odbude za jeden den.³⁷

Mnoho svatebních tradic, které se v Uzbekistánu provádějí, je běžných i v Evropě. Z ruských tradic se ujalo pokládání květin k památníkům významným osobnostem

³² WANI, A, LONE S. Changes in the Institution of Marriage in Uzbekistan from Pre-Soviet to Post Independent Era. *Journal of Eurasian Studies*. 2012, IV, č. 2, s. 87.

³³ V překladu vzdělaný muž, je náboženskou autoritou v obci.

³⁴ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 149.

³⁵ Zákon o rodině Uzbeké republiky, čl. 13.

³⁶ Jídlo na způsob rizota, jeho složení se liší v závislosti na regionu, stálými složkami je však hovězí či skopové maso, mrkev, česnek, alternativně cizrna, vařené vejce, rozinky.

³⁷ Informace získaná během výzkumu informátora z Rištanu ve Ferganské oblasti (55 let).

Uzbekistánu či k pomníkům padlým vojákům. Od evropských svateb se neliší ani svatební oděv. Nevěsty mají dlouhé bílé šaty se závojem, ženichové oblek černé či bílé barvy.

Od osamostatnění Uzbekistánu výrazně klesala míra sňatečnosti. Zatímco v roce 1991 činila 12,9 sňatků na 1000 obyvatel, v roce 2011 to bylo pouhých 7,8 poté, co klesla v roce 2004 až na šest sňatků na 1000 obyvatel.³⁸ Důvodem snížení počtu sňatků je pravděpodobně značná nákladnost svatby, která se tak při momentální ekonomické situaci v zemi pro většinu rodin stává velkou finanční zátěží.

Zejména ve venkovských oblastech dále převládá i tradice výběru budoucího partnera rodiči. V některých případech, zejména pokud rodiče mají vyšší vzdělání, může do výběru svého partnera mluvit i sama dívka. V zásadě je však téměř nemyslitelné prosadit si partnera, s nímž rodiče nesouhlasí. Jak chlapci, tak dívky však tento postup povětšinou akceptují a podřídí se jejich přání, neboť věří, že rodiče nejlépe vědí, co je pro jejich budoucnost dobré. Situace ve městech je často odlišná. Zde si mladí lidé mohou své protějšky vybírat sami a pro svatbu se rozhodnout až poté, co daného člověka lépe poznají. Přesto překvapivě svatby, které domlouvají rodiče, nejvíce ze všech informátorů obhajovala žena přímo z hlavního města. Evropské zvyky, při nichž se mladí lidé stále scházejí a rozcházejí, nepovažuje za správné. Když mladým jejich protějšky vyberou rodiče, je šance na úspěšné manželství mnohem vyšší, neboť rodiče se většinou navzájem znají a vědí tudíž, co od dětí mohou očekávat.³⁹

Změnou oproti sovětskému období se zdá být vymizení tradice platby *kalymu*. Všichni informátoři shodně odpověděli, že *kalym* je na většině území dnes již minulostí. Podle některých se běžně užíval ještě před 20–30 lety. Dnes se vyskytuje pouze výjimečně například při hranicích s Turkmenistánem.⁴⁰

Ženy se však stále ještě vdávají velmi mladé. Jejich průměrný věk při svatbě byl v roce 2005 22,2 let. U mužů činil 25 let. Nadpoloviční většina žen i mužů vstupuje do manželství ve věku 20–24 let. U žen je to konkrétně 65,2 %, u mužů 54 %. Významnější rozdíl však nastávají v dalších věkových kategoriích. Zatímco se totiž ve věku pod 20 let vdává 22,6 % žen, mužů se v tomto věku žení pouze 2,3 %. Podobná disproporce tudíž logicky nastává i v kategorii 25–29 let, kde se poměry obrací. V tomto věku se vdává pouze 9,4 % žen, zato 36,5 % mužů.⁴¹ Důvodem k brzkému provdávání dcer může být snaha zbavit

³⁸ *Gender Equality in Uzbekistan: Facts and Figures 2000-2004*. Taškent: State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, 2005, s. 13.; Quarterly Reports. *State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics* [online]. 2012 [cit. 2012-11-01]. Dostupné z: <http://www.stat.uz/en/reports/214/>.

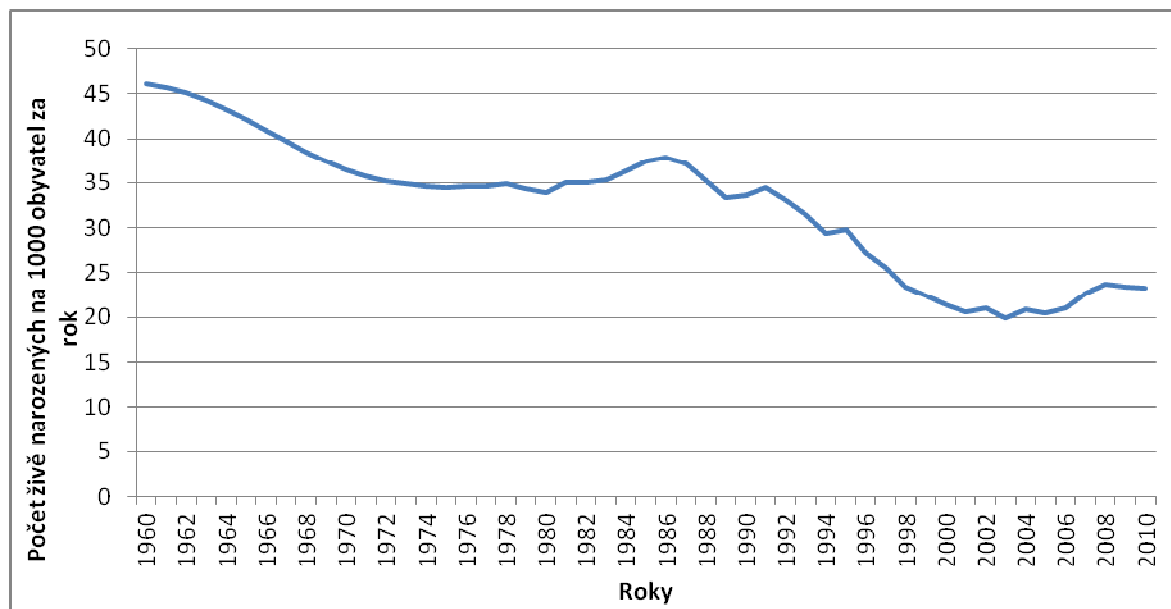
³⁹ Názor informátorky – matky dvou dětí z Taškentu (asi 30 let).

⁴⁰ Informace od učitele ruštiny z Šafirkonu u Buchary (45 let).

⁴¹ Gender Expertise of Family and Labour Codes of the Republic of Uzbekistan. Asian Development Bank, 2008, s. 21.

se nákladů, které pro domácnost představuje péče o ně. Po svatbě dcera odejde z domu a rodině se tím ekonomicky uleví.

V porovnání s dobou Sovětského svazu se dnes rodí méně dětí. Pokles míry porodnosti je patrný z následujícího grafu.

Graf 1: Vývoj hrubé míry porodnosti v Uzbekistánu

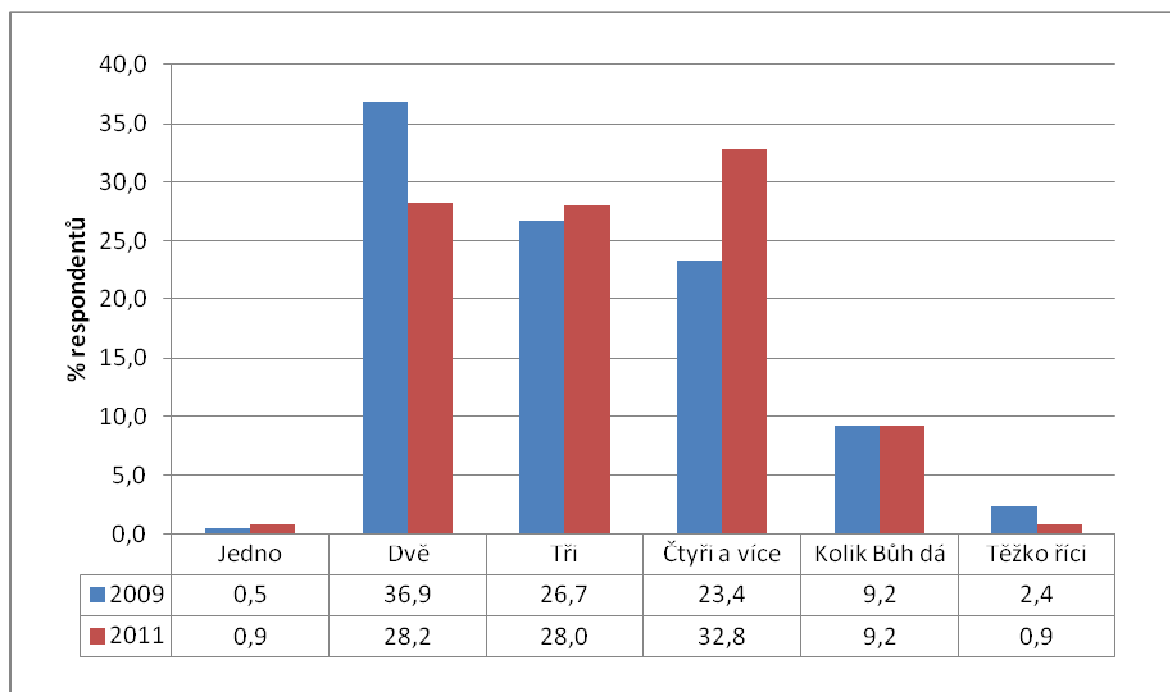
Zdroj: Zpracováno podle World Development Indicators. *The World Bank* [online]. 2012 [cit. 25. 10. 2012]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/country/uzbekistan>

Na přelomu 60. a 70. let dosáhla míra porodnosti nejvyšší hodnoty v historii Uzbekistánu. V porovnání se sovětským průměrem bylo ve Střední Asii dvojnásobné zastoupení žen v plodném věku. Zároveň u středoasijských žen plodné období trvalo o 10 let déle než u průměrných sovětských žen. V polovině 80. let, kdy porodnost dosáhla dalšího vrcholu, se polovina dětí rodila ženám s třemi a více dětmi.⁴² Po rozpadu Sovětského svazu porodnost výrazně klesla, což může mít množství příčin. Země se po osamostatnění ocitla ve zhoršené ekonomické situaci, která byla spojena s poklesem životní úrovně pro značnou část obyvatelstva. Snížila se reálná mzda, zaměstnanost a tím i reálný příjem domácností, což spolu se zvýšením nákladů na děti ovlivnilo reprodukční chování populace. Budování rodin nenahrával ani fakt, že v důsledku nárůstu pracovní migrace se zejména muži zdržovali dlouhodobě mimo domov. Neméně podstatnou roli hrála i širší dostupnost antikoncepčních prostředků, které vláda začala poskytovat ženám zdarma a které tak nahradily nejčastější

⁴² LEWIS, R. *Geographic perspectives on Soviet Central Asia*. New York: Routledge, 1992, s. 207.

sovětský druh antikoncepce – interrupci.⁴³ Dalším faktorem je bezpochyby také značná změna sociální politiky vůči matkám, provázející vznik samostatného státu.

Po roce 2000 se porodnost opět lehce zvýšila, avšak už zdaleka nedosahuje hodnot běžných v sovětském období. Za optimální počet dětí více než třetina ze 4 000 respondentů dotázaných v roce 2011 považuje tři a více dětí. Vzrůstající preference většího počtu dětí v rodině v poslední době dokládá následující graf.

Graf 2: Kolik dětí má podle vás v současné době mít ideální rodina?

Zdroj: UBAJDULLAJEVA, R. A. Obščestvo i semja v Uzbekistane. *Sociologičeskije issledovanija*. 2011, č. 10, s. 94.

Rozvod

Podle muslimského práva bylo pro ženu na rozdíl od muže poměrně obtížné nechat se rozvést. Proto uzbecké ženy přivítaly příchod sovětského občanského práva, které jim tuto možnost poskytlo. Rozvodová procedura byla poměrně jednoduchá. Ženy podaly žádost k soudu, který žádosti povětšinou vyhověl. Nejjednodušší průběh měl rozvod bezdětného manželství. Pokud již manželé děti měli, byla péče o ně většinou svěřována matce. Vzhledem k muslimské tradici, která ve společnosti byla hluboko zakořeněna a která stále rozvod činila společensky těžko akceptovatelným, však ženy ve Střední Asii ve srovnání s dalšími

⁴³ MAKSAKOVA, L. Demografičeskij put' Uzbekistana. In: *Demoskop Weekly* [online]. 2006 [cit. 2012-11-04]. Dostupné z: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/tema02.php>.

sovětskými republikami práva na rozvod využívaly výrazně méně.⁴⁴ V roce 1960 byla míra rozvodovosti v Uzbekistánu 0,3 rozvodů na 1000 obyvatel, do roku 1987 sice stoupla na 1,5, stále však byla více než dvakrát nižší než průměrná hodnota v Sovětském svazu.⁴⁵

Podle současného práva mají rovněž jak muž, tak žena shodně právo iniciovat rozvod. Jestliže se na rozvodu dohodnou a z manželství nevzešly žádné děti, mohou se manželé nechat rozvést administrativně na ZAGS po předložení místopřísežného prohlášení. Pokud se však manželé na rozvodu neshodnou nebo již mají spolu děti, musí o rozvod požádat u soudu. Soudce má právo nařídit čekací lhůtu v délce až 6 měsíců, během níž se mají manželé pokusit usmířit. Tato lhůta se nařizuje téměř pravidelně před tím, než se soud začne případem vůbec zabývat. Takový postup pochopitelně rozvod značně prodlužuje.⁴⁶

I přes existenci formálního práva je rozvod pro ženy společenské tabu. Většina z nich si myslí, že by měly být trpělivé a snažit se podřídit svému manželovi za každou cenu. Zůstat v nefungujícím manželství je pro ně často jistější, než rozvod, který s sebou nese riziko ekonomických těžkostí a připraví děti o otce. V manželství často setrvávají i v případech, že v něm dochází k násilí vůči nim. Tolerování a odpouštění násilného chování ze strany manžela je znakem síly a trpělivosti, což jsou vysoce ceněné kvality u žen v místní společnosti. Častou obavou žen je rovněž, že pokud neuspějí v prvním manželství, nevydaří se jim ani to další.⁴⁷ Takovéto myšlenky jim jsou ostatně podsouvány i domácím tiskem. Národní časopis pro ženy Oila va Jamiyat (v překladu Rodina a společnost) například ve svém článku napsal: „Žena, která si nedokázala udržet prvního manžela, si nikdy neudrží druhého, je nevychovaná.“⁴⁸

Na zachování manželství a celistvosti rodin má enormní zájem i uzbecká vláda. Snahou je snížit míru rozvodovosti na minimum, což se díky velmi striktní rozvodové politice daří. Od roku 1991, kdy na 1 000 obyvatel připadalo 1,6 rozvodů, se do dnešních dnů podařilo míru rozvodovosti snížit na 0,6. V absolutních číslech se jednalo o pokles z 33 300 rozvodů v roce 1991 na 18 200 rozvodů v roce 2011.⁴⁹

Rozvodovost klesá především v důsledku množství překážek, které stát rozvodům klade. Soudy se za každou cenu snaží „zachovat rodinu“ a to často i přes zjevné důkazy

⁴⁴ WANI, A, LONE S. Changes in the Institution of Marriage in Uzbekistan from Pre-Soviet to Post Independent Era. *Journal of Eurasian Studies*. 2012, IV, č. 2, s. 87.

⁴⁵ LEWIS, R. *Geographic perspectives on Soviet Central Asia*. New York: Routledge, 1992, s. 210.

⁴⁶ Human Rights Watch. *Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family?: Domestic Violence in Uzbekistan*. New York, NY: Human Rights Watch, 2001, s. 26.

⁴⁷ KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University, s. 64.

⁴⁸ Oila va Jamiyat, časopis pro ženy, 2001, č. 2.

⁴⁹ *Women and Men of Uzbekistan 2000–2005*. Taškent: State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, 2007, s. 43.; Quarterly Reports 2011. *State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics* [online]. 2012 [cit. 2012-11-01]. Dostupné z: <http://www.stat.uz/en/reports/177/>.

domácího násilí. Na ženy žádající o rozvod je povětšinou pohlíženo s opovržením a jejich důvody pro rozvod nejsou považovány za dostatečně pádné. Ačkoli pro to podle zákona o rodině ani zákona o *mahallách* neexistuje opodstatnění, hraje v rozvodovém řízení roli i místní samosprávný orgán zvaný *mahalla*. Ten vydává doporučující dopis soudu, rozhodujícím o rozvodu. Pokud *mahalla* odmítne dopis vydat, je prakticky nemožné se nechat rozvést. Zabránit rozvodu se však *mahalla* snaží i mnoha dalšími způsoby. Vzhledem k tomu, že je zodpovědná za přerozdělování sociálních dávek, může ženám, které se nehodlají s manželem usmířit, odepřít jejich vyplacení, což také v praxi dělá. Dalšími prostředky k zamezení rozvodu ze strany *mahally* je odmítnutí vydat některý z dokumentů potřebných při rozvodu či požadování nelegálních poplatků za vystavení těchto dokumentů.⁵⁰

Situace je pak ještě obtížnější v letech, které prezident vyhlásí za rok rodiny.⁵¹ To se stalo v roce 1998 i aktuálně v roce 2012. V těchto letech je kladen obzvláštní důraz na nízký počet rozvodů a ZAGS odmítaly provést i ty rozvody, na nichž se oba partneři dohodli s odůvodněním, že tak nemohou učinit proto, že je rok rodiny.⁵² Kromě opatření pro snížení rozvodovosti na úrovni soudců a pracovníků ZAGS, jimž je nařízeno zamítnout co nejvíce žádostí o rozvod, je však výrazně působeno i na samotné občany, aby žádosti vůbec nepodávali. Zatímco se totiž běžně za rozvod platí 200–300 tisíc sumů (cca 1 600–2 400 Kč), bylo v roce 2012 třeba zaplatit 6 milionů sumů (cca 48 000 Kč⁵³).⁵⁴ V situaci, kdy se průměrný plat pohybuje kolem 560 000 sumů, není většina obyvatel takovýto poplatek za rozvod schopna zaplatit. Je tedy pochopitelné, že se v roce rodiny rozvod stává nejen z finančních, ale i byrokratických důvodů pro běžné žadatele téměř nemožným.

V některých případech může pár „rozvést“ i *mahalla*, nejedná se však o skutečný rozvod nýbrž pouze o schválení jejich odloučení a navržení způsobu rozdělení majetku. Pokud jeden z páru, většinou muž, s urovnáním navrženým *mahallou* nesouhlasí a rozhodne se podle něj nejednat, nehrozí mu žádné postihy, neboť dotyčný muž a žena jsou oficiálně před zákonem stále ještě manžely.⁵⁵

⁵⁰ Human Rights Watch. Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family?: Domestic Violence in Uzbekistan. New York, NY: Human Rights Watch, 2001, s. 28.

⁵¹ Je tradicí, že každý rok v předvečer výročí založení samostatné republiky prezident vyhláší směr, jakým se stát bude ubírat v příštím roce. Každý rok je věnován nějakému specifickému tématu ze sociální či ekonomické oblasti. Rok 2011 byl např. rokem drobného podnikání, 2010 rokem harmonicky se vyvíjející generace či rok 2009 rokem rozvoje venkovských oblastí.

⁵² Human Rights Watch. Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family?: Domestic Violence in Uzbekistan. New York, NY: Human Rights Watch, 2001, s. 25.

⁵³ Přepočet kurzem černého trhu z léta 2012.

⁵⁴ Informace od 22 leté informátorky z Rišanu ve Ferganské oblasti.

⁵⁵ Human Rights Watch. Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family?: Domestic Violence in Uzbekistan. New York, NY: Human Rights Watch, 2001, s. 28.

Stejně následky má i tradiční muslimský rozvod, který je v Uzbekistánu stále ještě praktikovaný. Jedná se o rozvod, jež má právo iniciovat pouze muž a za rozvedeného se považuje poté, co třikrát za sebou řekne své ženě „Zapuzuji tě“. Takovéto typy rozvodů však staví ženu do značně nevýhodné pozice, neboť po právní stránce nemá nárok na vypořádání majetku se svým manželem. Manžel jí rovněž může odepřít styk se svými dětmi, nebo je naopak žena nucena se o děti starat sama a to bez nároku na finanční příspěvek od otce. Na spravedlivé řešení má tak žena naději pouze po oficiálním rozvodu soudní cestou. Ani zde však není plná spravedlnost zaručena. V případě dělení společného majetku se například může stát, že žena, která žila se svým manželem a jeho rodiči v jedné domácnosti, se nedomůže části svého majetku, neboť dům je oficiálně ve vlastnictví mužova otce.⁵⁶

Mnohoženství

Mnohoženství v Uzbekistánu bylo běžnou tradicí vycházející z islámského práva. Islám opravňoval muže mít více než jednu ženu, pokud je byl schopen uživit a chovat se ke všem stejně dobře. Mnohoženství bylo zároveň i naprosto přirozeným řešením neplodnosti manželky, společensky mnohem lépe akceptovatelným než rozvod či odepření muži mít potomka.⁵⁷ Již džadidistické hnutí však s tímto názorem polemizovalo a s příchodem Sovětů bylo mnohoženství definitivně prohlášeno za poškozující důstojnost žen, nelegální a trestné. Stejně jako mnoho dalších sovětských zákonů však byl i tento obcházen, a to díky existenci náboženského sňatku, který nebyl po právní stránce uznáván za oficiální. Dotyčný muž se tak proti zákonu neprohřešil, pokud byl oficiálně ženatý s jednou ženou a v náboženském sňatku si vzal ještě jednu či výjimečně i více dalších žen. Fakticky však praktikoval plnohodnotné mnohoženství.

Ačkoli polygynie obecně nebyla ze strany žen žádoucí, po druhé světové válce došlo k situaci, kdy i samotné ženy žádaly o oficiální povolení mnohoženství. Ve válce zemřelo mnoho mužů zejména z Ferganské oblasti, a tak zde nastal jejich akutní nedostatek. Skupina 50 místních žen proto požadovala, aby si muži mohli brát dvě až tři ženy a ony či jejich dcery tak měly šanci se regulérně vdát.⁵⁸

Mnohoženství je nelegální, ale stále ještě praktikované i dnes. Podle zákona je polygynie trestná, avšak vzhledem k definici mnohoženství, kterou zákon vnímá jako „soužití

⁵⁶ Human Rights Watch. c.d., s. 30.

⁵⁷ JONES LUONG, P. The transformation of Central Asia: States and societies from Soviet rule to independence. Ithaca: Cornell University Press, 2004, s. 47.

⁵⁸ EXNEROVÁ, V. Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 150.

s nejméně dvěma ženami v jedné domácnosti⁵⁹, umožňuje potrestání pouze, pokud manžel i všechny jeho ženy bydlí společně v jedné domácnosti. I z toho důvodu dnes mnohoženství v Uzbekistánu vypadá prakticky tak, že každá žena bydlí zvlášť a manžel je střídavě navštěvuje. Případů polygynie, jež jsou potrestány, je velmi málo, neboť je těžké je prokázat. V roce 2000 bylo zaznamenáno 41 takových případů.⁶⁰ Mužům, jimž je dokázáno, že provozují polygynii, hrozí podle trestního zákoníku pokuta ve výši padesáti až stonásobku měsíčního platu, nebo veřejné práce po dobu až tří let, nebo vězení v délce až tří let.

Některé zdroje uvádějí, že míra výskytu mnohoženství v Uzbekistánu po rozpadu SSSR vzrostla. Není také zdaleka záležitostí pouze venkovských oblastí a v poslední době se stala oblíbenou u mnoha mužů, kteří vydělávají dost na to, aby užívali více než jednu ženu. Patří mezi ně obchodníci, představitelé vlády a další muži na vysokých pozicích. Vzhledem k tomu, že jedněmi z nejlépe placených zaměstnanců v zemi jsou policisté, je právě mezi nimi polygynie velmi rozšířená.⁶¹ Častější výskyt mnohoženství v současné době by rovněž korespondoval s omezením tradice platby *kalymu*. Na ten totiž muž musel často dlouhou dobu šetřit a zaplatit *kalym* za více manželek si tak mohlo dovolit pouze málo mužů. V současnosti, kdy již *kalym* není běžný, se tak otvírá pole působnosti pro širší okruh mužů.

Z výzkumu provedeného v roce 2012 vyplynulo, že někteří muži si nelegálnosti mnohoženství vůbec nejsou vědomi. Mnoho ostatních, ačkoli se osobně k polygynii nepřiznali, zasvěceně tvrdilo, že je prakticky možná, stačí k ní jen mít dostatek peněz a nebydlet s oběma ženami v jedné domácnosti. Druhou, případně další ženy, je pochopitelně nutné si vzít v náboženském obřadu, neboť oficiálně je možné se oženit pouze s jednou ženou. Další manželky ze zákona tudíž v případě odloučení nemají nárok na žádný majetek ani výživné pro děti.

Ženy dotázané v roce 2005 ve Ferganské oblasti vyjádřily rovněž znepokojení z narůstající míry výskytu mnohoženství. Zejména mladé ženy ve věku 18–25 let zásadně odmítaly polygynii akceptovat a tvrdily, že než by se smířily s tím, že si jejich muž našel další manželku, raději by i přes společenské odsouzení požádaly o rozvod. Ostatní ženy většinou s mnohoženstvím rovněž nesouhlasily, ovšem poukazovaly na obtížnost situace, v níž je polygynie součástí kultury a tradic a v praxi jejímu provozování nelze účinně zabránit. Pouze

⁵⁹ Trestní zákoník Uzbeké republiky, čl. 126.

⁶⁰ Human Rights Watch. Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family? : Domestic Violence in Uzbekistan. New York, NY: Human Rights Watch, 2001, s. 31.

⁶¹ *Domestic violence in Uzbekistan*. Minneapolis, MN: Minnesota Advocates for Human Rights, 2000, s. 17.

devět ze 46 žen by bylo ochotných setrvat ve svazku s mužem, který by měl další ženu a to za předpokladu, že by se k oběma choval stejně dobře.⁶²

Závěr

Je zřejmé, že na postavení žen má mimo jiných faktorů vliv stát, jeho způsob vlády a státní zřízení. Jak se však ukázalo na příkladu postavení žen v rámci uzbeckých rodin, ne všechny aspekty v této oblasti je stát schopen ovlivnit zcela podle svých představ. Postavení žen totiž v některých případech zůstalo i přes změnu režimu téměř nedotčeno. I nadále jsou praktikovány náboženské sňatky bez oficiální registrace na ZAGS, což dává prostor nadále provdávat nezletilé dívky i provozovat mnohoženství. Jediným omezením pro mnohoženství je, že manžel nemůže bydlet s více manželkami v jedné domácnosti, což však pro muže zřejmě nepředstavuje výraznou komplikaci. Existují totiž domněnky⁶³, že množství mužů provozujících mnohoženství po rozpadu SSSR vzrostlo. Dále je rovněž praktikována tradice výběru nastávajícího manžela rodiči nevěsty.

Ke změnám, které je oproti sovětskému období možné identifikovat, patří vymizení tradice platby *kalymu* na většině území Uzbekistánu. *Kalym* byl ještě před 20–30 lety praktikovaná forma platby, kterou budoucí manžel či jeho rodina musí vyplatit nevěstě a její rodině. Ženami byl *kalym* často vnímán negativně, neboť evokoval představu, že rodiče vlastně prodávají svou dceru jejímu manželovi. *Kalym* byl navíc poměrně drahý a muž na něj často šetřil několik let. To poté vedlo k tomu, že se muži ženili v pokročilém věku a brali si o mnoho mladší ženy.

Další změnou spojenou s osamostatněním Uzbekistánu je přehnaný tlak státu na udržení rodin a lpění na nízkých mírách rozvodovosti. Žena má sice právní nárok požádat o rozvod, nicméně v místní kultuře je tento krok považován pro ženy za tabu. Údělem ženy je přizpůsobovat se svému manželovi, být silná, trpělivá a umět snášet příkoří. Opětovný příklon k tradičním hodnotám po osamostatnění Uzbekistánu vedl k tomu, že i samotná vláda se rozvodům snaží všemožně zabránit. Rozvodová řízení provázejí obstrukce ze strany soudů či *mahally* a v prezidentem vyhlášených letech rodiny jsou poplatky za rozvody dohnány do částek, které si člověk s průměrnou mzdou ani v nejmenším nemůže dovolit zaplatit. Na ženy žádající o rozvod je automaticky pohlíženo svrchu a není jim vyhověno často ani v případech, kdy jsou zjevně oběťmi domácího násilí.

⁶² KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University, s. 65–66.

⁶³ Skutečná míra výskytu mnohoženství je vzhledem k jeho nelegálnosti velmi obtížně zjistitelná.

Z celkového srovnání sovětského a postsovětského období vyplývá, že osamostatnění Uzbekistánu nepřineslo v oblasti postavení žen v rodině výrazně pozitivní změny. Stejně jako za Sovětského svazu i nyní existuje sekulární legislativa, která je však v praxi obcházena a rodinný život se nadále řídí do značné míry normami islámu a tradičními zvyklostmi.

Dedikace:

Článek je výstupem projektu Interní grantové agentury IGA PEF 20121075 řešeném na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze

Seznam použitých zdrojů

- BACON, E. *Central Asians under Russian rule: A study in culture change*. Vyd. 1. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1980, 273 p. ISBN 08-014-9211-4.
- Domestic violence in Uzbekistan*. Minneapolis, MN: Minnesota Advocates for Human Rights, 2000. ISBN 09-292-9348-7.
- EXNEROVÁ, V. *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: Na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, 195 s. ISBN 978-802-4615-042.
- Gender Equality in Uzbekistan: Facts and Figures 2000–2004*. Taškent: State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, 2005.
- Gender Expertise of Family and Labour Codes of the Republic of Uzbekistan*. Asian Development Bank, 2008.
- Human Rights Watch. *Uzbekistan: Sacrificing Women to Save the Family?: Domestic Violence in Uzbekistan*. New York, NY: Human Rights Watch, 2001.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 285 s. ISBN 80-717-8535-0.
- JONES LUONG, P. *The transformation of Central Asia: States and societies from Soviet rule to independence: power, perceptions, and pacts*. Vyd. 1. Ithaca: Cornell University Press, 2004, 332 p. ISBN 08-014-8842-7.
- KAMP, M. *The new woman in Uzbekistan: Islam, modernity, and unveiling under communism*. Vyd. 1. Seattle: University of Washington Press, 2006, 332 p. ISBN 978-029-5986-449.
- KURBANOVA, M. *The Role of Traditional Gender Ideologies in the Empowerment of Women in Post Soviet Uzbekistan*. Center for International Studies, 2005. Diplomová práce. Ohio University.
- LEWIS, R. *Geographic perspectives on Soviet Central Asia*. New York: Routledge, 1992, 323 p. ISBN 04-150-7592-0.
- LOBANOFF-ROSTOVSKY, P. The Soviet Muslim Republics in Central Asia. *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, Vol. 7, No. 4 (Jul., 1928).
- MAKSAKOVA, L. Demografičeskij put' Uzbekistana. In: *Demoskop Weekly* [online]. 2006 [cit. 4. 11. 2012]. Dostupné z: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0235/tema02.php>.
- MEE, W. *Women in the Republic of Uzbekistan*. Manila: Asian Development Bank, Programs Dept. East and Office of Environment and Social Development, 2001. ISBN 97-156-1379-9.
- MÜLLER, K. *Armut und Sozialpolitik in den zentralasiatischen Transformationsländern*. Berlin: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2003. ISBN 38-898-5251-3.

- UBAJDULAJEVA, R. A. Obščestvo i semja v Uzbekistane. *Sociologičeskije issledovanija*. 2011, č. 10, s. 88–98.
- Uzbekistan announces 2012 as the Year of Family. In: *UzDaily* [online]. 2011 [cit. 2. 11. 2012]. Dostupné z: <http://www.uzdaily.com/articles-id-16738.htm>.
- WANI, A, LONE S. Changes in the Institution of Marriage in Uzbekistan from Pre-Soviet to Post Independent Era. *Journal of Eurasian Studies*. 2012, IV, č. 2, s. 84–94.
- Women and Men of Uzbekistan 2000–2005*. Taškent: State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, 2007.
- World Development Indicators. *The World Bank* [online]. 2012 [cit. 25. 10. 2012]. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/country/uzbekistan>
- Year of the Family – Experience of Uzbekistan. In: *Uzbekistan Today* [online]. 2012 [cit. 2. 11. 2012]. Dostupné z: http://www.ut.uz/eng/world/year_of_the_family_experience_of_uzbekistan.mgr.